

Системні характеристики категорії оцінки*Роботу виконано на кафедрі англійської філології
ВНУ ім. Лесі Українки*

Статтю присвячено вивченню функціонально-семантичної категорії оцінки. Розглянуто загальні відомості про оцінку, її структурні елементи та засоби вираження.

Ключові слова: оцінка, оцінність, маніпуляція, контекст.

Козак С. В. Системные характеристики категории оценки. Статья посвящена изучению функционально-семантической категории оценки. Рассмотрены общие сведения об оценке, ее структурные элементы и средства выражения.

Ключевые слова: оценка, оценочность, манипуляция, контекст.

Kozak S. V. System Characteristics of Evaluation Category. The article is devoted to the study of functional and semantic category of evaluation. The general information about the evaluation, its structural elements and means of expression are examined.

Key words: assessment, evaluation, manipulation, context.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогодні тексти ЗМІ є джерелом соціокультурної інформації і являють собою, на думку багатьох дослідників, модель національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування, «портрет мовленнєвої епохи», фрагмент національної культури, який дає достатньо повне уявлення про політичні, економічні й соціокультурні процеси. Крім того, журналістику цікавить насамперед те, що є найбільш актуальним і важливим сьогодні. Сутністю її діяльності є оцінка актуального і впровадження цієї оцінки в масову свідомість. Отже, будь-який журналістський текст містить оцінність як основну ознаку. Саме тому вважаємо вельми актуальною проблему аналізу особливостей реалізації категорії оцінки.

Мета роботи – визначити систему засобів вираження категорії оцінки і виявити особливості реалізації цієї категорії в текстах ЗМІ.

Об'єкт дослідження – оцінка як універсальна категорія мови.

Предмет дослідження – мовні та мовленнєві засоби вираження категорії оцінки.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Категорія оцінки привертає увагу багатьох українських та зарубіжних мовознавців. Так, лінгвістичні розвідки вітчизняних та зарубіжних дослідників були спрямовані на різнобічне вивчення аспектів оцінки та оцінного значення: оцінної модальності та логіки оцінок (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Івін, М. Ляпон та ін.); функціональної природи оцінки та її функцій у структурі висловлення й цілого тексту (О. Вольф, В. Гак, С. Дорда, І. Рахманова та ін.); семантико-прагматичних особливостей реалізації оцінного значення (Н. Арутюнова, Т. Космеда, Т. Маркелова, З. Фоміна та ін.); оцінки як типу мовного значення та співвідношення емоційного й оцінного компонентів у структурі значення (І. Арнольд, І. Стернін, В. Телія, В. Шаховський та ін.); мовних засобів вираження оцінки (Н. Бойченко, Т. Вендіна, Б. Коваленко, Н. Падич та ін.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оцінка – одна з найцікавіших загальнолюдських категорій. Вона закладена в людині самою природою і пов'язана з усіма видами людської діяльності. Науковці вивчають категорію оцінки з погляду філософії, логіки, психології, етики. Сьогодні, коли актуальною є проблема співвідношення семантики і прагматики, оцінні значення активно вивчаються й у лінгвістичній науці. Категорію оцінки мовознавці розглядають на всіх рівнях мови, пов'язуючи її з модальністю, емоційністю та експресивністю.

Зауважимо, що різні джерела трактують термін «оцінка» по-різному.

У словнику лінгвістичних термінів «оцінка» – це судження мовця, його ставлення – схвалення або несхвалення, бажання, заохочення і т. п. [10, 53].

Н. В. Льбіна визначає категорію оцінки як «розумовий акт, який є результатом взаємодії людини з оточуючою дійсністю. Людина оцінює здатність того чи іншого об'єкта задовільняти його потреби, бажання, інтереси та цілі. Знайшовши предмет або його властивість корисним, приємним, добрим, гарним і т. п., він здійснює оцінку» [8, 63].

І. Р. Гальперін, наприклад, розглядає оцінку як одну з найбільш суттєвих ознак модальності. При цьому він поділяє суб'єктивно-оцінну модальність на фразову (виражена граматичними та лексичними засобами) і текстову, оскільки часто не можна сказати позитивна чи негативна ця оцінка, не ознайомившись із контекстом (реалізована не лише особливим уживанням граматичних та лексичних засобів, а й у характеристиці героїв, у своєрідному розподілі предикативних і релятивних відрізків висловлення, у сентенціях, у розумових висновках, в актуалізації окремих частин тексту).

З. Я. Тураєва характеризує модальність як категорію, що поглинає категорію оцінки та цільову комунікативну настанову. В основі категорії модальності дослідниця збачає універсальні категорії логіки, які організують раціональну свідомість і на які нашаровуються оцінний та емоційно-експресивний відтінки смислу [11, 107].

Детальну характеристику семантики і структури оцінки подає Є. М. Вольф, яка вважає оцінку одним із видів модальності, що накладається на дескриптивний смисл висловлення. Дослідниця описує оцінку як модальну рамку, що не збігається ні з логіко-семантичною побудовою висловлення, ні з синтаксичною. «Оцінна модальність визначається висловленням у цілому, а не окремими його елементами, і є компонентом висловлення» [2, 11]. Справді, оцінка включається в контекст і має особливу структуру, до складу якої відносяться такі компоненти, як: суб'єкт оцінки (індивід, соціум, частина соціуму), об'єкт оцінки (предмет, явище чи особа дійсності), власне оцінка (оцінний предикат), предмет оцінки (співбесідник), оцінна шкала (порівняння зі стандартом), оцінний стереотип (еталон, зразок норми), підґрунтя оцінки (критерій, мотив оцінки).

Г. В. Маркелов підкреслює, що «... жодне поняття не знаходить у мові такого розмаїття класифікацій, таких різнохарактерних підходів до аналізу, такої безлічі трактувань і такої блискучої плеяди дослідників в історії лінгвістичних учень від античності до сучасності, як оцінка» [9, 67]. Перша найповніша класифікація оцінок за типами об'єктів була запропонована фінським ученим фон Врігтом у книзі «Різновиди добра». Фон Врігт виділив такі різновиди оцінок: 1) добро інструментальне: *a good table, a good lamp, etc*; 2) технічне: *a good cook, a good writer*; 3) медичне: *a good memory, a good ear*; 4) утилітарне, що припускає придатність, корисність для певної мети: *a good opportunity, good chance, good plan*; 5) гедоністичне: *good food, music, weather*; 6) добро людини: *good intentions, good deed* [3, 78].

У працях О. Вольф ми бачимо поділ оцінки на емоційну й раціональну. Раціональна оцінка передбачає певне осмислення об'єктів в плані їх відповідності встановленим стандартам або нормі, які можуть мати етичний, правовий, естетичний, емоційний, інтелектуальний, нормативний та функціонально-практичний характер. Раціональна оцінка може розглядатись як когнітивна, смислова інтерпретація основних характеристик предметів і явищ. Емоційна оцінка являє собою певну реакцію людини на об'єкти і явища навколишнього світу, які зачіпають особистісний світ мовця, його цілі й установки, норми поведінки, які він сприймає як важливі для себе. Звідси емоційна оцінка найчастіше має чисто суб'єктивний характер і пов'язана з психологічними особливостями сприйняття конкретних предметів та явищ окремою людиною. Емоційна оцінка пов'язана із суб'єктивною шкалою цінностей і зазвичай виникає в результаті реалізації або порушення планів та цілей мовця, його особистих установок, намірів, очікувань.

Класифікація частково оцінних значень Н. Арутюнової побудована на взаємодії суб'єкта оцінки з її об'єктом. Дослідниця виділяє три групи частково оцінних значень: 1) сенсорні; 2) сублімовані; 3) раціоналістичні оцінки [1, 75], які, у свою чергу, поділяються на категорії, виражені в мові найчастіше прикметниковими формами.

Так, до складу сенсорної групи входять сенсорно-смакові та психологічні оцінки. Сенсорно-смакові або гедоністичні оцінки – найбільш індивідуалізований різновид, пов'язаний із фізичними відчуттями та психічним досвідом (наприклад: *приємний – неприємний, смачний – несмачний*). Психологічна категорія поділяється на інтелектуальну (*цікавий, захоплюючий – нудний, поверховий*) та емоційну оцінки (*веселий – сумний*).

Другу групу – сублімовані оцінки – складають естетичні та етичні категорії, що ґрунтуються на синтезі сенсорних оцінок та понятті норми, наприклад: *прекрасний – потворний, моральний – аморальний*.

До групи раціоналістичних оцінок належать утилітарні, нормативні й телеологічні. Ці оцінки пов'язані з практичною діяльністю, повсякденним досвідом людини, із фізичною чи психічною користю, із відповідністю стандартам, наприклад: *корисний – шкідливий, нормальний – ненормальний, якісний – неякісний, ефективний – неефективний*.

Найпоширенішою класифікацією за оцінною шкалою є виокремлення позитивної та негативної оцінки за наявності семантичного компонента в лексичному значенні [позитивна оцінка] або [негативна оцінка]. Однак деякі лінгвісти виділяють у цій парадигмі також групу нульових оцінок, які передають оцінно-нейтральне ставлення. Нульова оцінка входить у структуру значення слова як семантичний компонент і слугує фоном, щодо якого сприймаються оцінні відхилення в позитивний або негативний бік [13, 11]. Існування такого роду оцінок підтверджується наявністю в різних мовах слів зі значенням «нормальної» якості: *normal, ordinary, natural, etc* [13, 15]. На рівні мовлення можливі трансформації названих типів оцінок: а) в умовах контексту нейтральні лексеми набувають позитивного або негативного забарвлення; б) позитивне переходить у негативне, а негативне – у позитивне [7, 1]. Залежно від контекстуальної видозміни оцінної конотації, лексеми мають пряме номінативно-оцінне й переносне номінативно-оцінне значення [4, 86]. Такий лінгвістичний аналіз оцінки відбився в поділі оцінних найменувань на власне оцінні (з первинним оцінним значенням) та контекстуально оцінні (з первинним нейтральним значенням, що набувають оцінних конотацій у контексті) [5, 148–149]. Отже, постійна орієнтація на оцінку фактів, подій і явищ дійсності робить неминучим уживання в прес-релізі не тільки мовних, а й контекстуально оцінних засобів.

Найважливішою особливістю оцінки є те, що в ній завжди присутній суб'єктивний фактор, який взаємодіє з об'єктивним. Так, У. Еко в есе «Про пресу» зазначає: «(за винятком прогнозу погоди) об'єктивної інформації не існує і не може існувати. Навіть при педантичному відокремленні коментарю від повідомлення сам по собі підбір повідомлень та їх розміщення вміщує в собі імпліцитне судження» [6, 49].

Оцінку використовують як вплив вербальними засобами на психіку людини або суспільства в цілому, щоб вплинути на його свідомість, думку та змодельовати його поведінку. Водночас успіху спілкування сприяють знання і вміння володіння комунікативними стратегіями, які реалізуються в мовних тактиках. Оцінна маніпулятивна мовна стратегія, на нашу думку, представляє собою сукупність запланованих і реалізованих маніпулятором теоретичних ходів та мовних дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети впливу на адресата, що спричинило собою зміну його поведінки, дій або станів в очікуваному напрямку, через використання в мові маніпулятора оцінних маніпулятивних мовних тактик. Під оцінною маніпулятивною тактикою розуміємо дію, яка реалізується за допомогою мовних оцінних лексико-синтаксичних засобів, і спрямовану на приховане впровадження у свідомість адресата оцінної маніпуляції цілями й установками, що спонукають його зробити вчинок, вигідний маніпулятору.

Таким чином, мовні засоби вираження оцінки можна класифікувати як лексичні, синтактико-семантичні, паралінгвістичні й графічні.

До лексичних засобів вираження оцінки в англійській мові відносять афікси з оцінним значенням: *dog-doggy, old-oldie, lamb-lambkin* – позитивна оцінка або *drunk-drunkard, cow-coward, kid-kiddo* – негативна оцінка [14, 23].

Також існують цілі шари лексики, призначені для вираження оцінки:

1) *прикметники*. Ці лексичні одиниці характеризуються найбільшою концентрацією і різноманітністю оцінної семантики та є найефективнішим маніпулятивним засобом, наприклад: «*innovative*», «*efficient*», «*the strongest*», «*capable*», «*unlimited*», «*free*», «*high-tech*», «*realistic*», «*luxurious*», «*leading*», etc;

2) *прислівники*. Найчастіше вони сполучаються з оцінно-характеризуючими прикметниками, виконують функції підсилення й уточнення, підсилюючи насамперед позитивність оцінки прикметників, наприклад: «*uniquely smooth*», «*superbly balanced*», «*absolutely new*», etc. Трапляються прислівники, що вживаються для оцінної характеристики дії, наприклад: «*run efficiently*», «*move swiftly*», etc;

3) іменники. Маніпулятивна функція оцінних іменників полягає в тому, що вони створюють позитивні образи, змушують сприймати інформацію, як цінність, наприклад: «*security*», «*perfection*», «*efficiency*», «*power*», «*pleasure*», «*dream*», «*wealth*», «*gift*», «*guarantee*», «*magic*», «*breakthrough*», etc.

В англійській мові також існує ціла група дієслівних предикатів з оцінним компонентом у своїй семантичній структурі: *to like*, *to hate*, *to adore*, etc.

До синтактико-семантичних засобів вираження оцінки можна віднести деякі висловлювання, які не мають оцінного значення, набуваючи оцінного компоненту завдяки словам, що містять сему оцінки: *real*, *born*, *just*, *pure*, etc.

Аналізуючи мовні засоби вираження оцінки, потрібно наголосити на можливості її інтенсифікації (посилення) або деінтенсифікації (послаблення). Інтенсифікування або деінтенсифікування оцінної пропозиції являє собою вираження власне оцінки, а разом із нею й функціонального аспекту «інтенсивності». Категорія інтенсивності – це семантична категорія, в основі якої лежить поняття градації кількості в широкому сенсі цього слова. Інтенсивність – це кількісна міра оцінки якості, міра експресивності, емоційності, оцінності, що сигналізує градуальність [12, 7]. Інтенсивність як градуальна семантична ознака виступає у вигляді характеристики будь-якої кількості у вигляді шкали, що будується щодо деякої величини (норми якості), й має два полюси «+» і «-», тобто, можлива не тільки інтенсифікація (посилення), а й деінтенсифікація. Отож, процес, який відбиває рух униз по шкалі інтенсивності, є процес деінтенсифікації. Засоби, що забезпечують цей процес, логічно назвати деінтенсифікаторами.

Мовні одиниці, що утворюють клас деінтенсифікаторів, діляться на три семантичні групи: помірні, інтенсивні й граничні.

Помірні сигнализують незначний рух униз по шкалі інтенсивності. До них відносять: *kind of*, *sort of*, *form of*, *rather*, *more or less*, *enough*, *practically*, *fairly*, *nearly*, *as good as*, *almost*, *all but*, *moderately*.

Інтенсивні вказують на спад ступеня інтенсивності й позначають значний рух вниз по шкалі інтенсивності: *partly*, *slightly*, *somewhat*, *something*, *in part*, *in a way*, *to some extent*, *a little*, *a trifle*.

До групи граничних деінтенсифікаторів відносять значення, які межують із запереченням: *a bit (of)*, *a shade*, *a morsel*, *a mite*, *barely*, *hardly*, *little*, *scarcely*, *in the least*, *in the slightest*, *at all*, *faintly*.

Саме тому можна стверджувати, що сутність оцінки не обмежується вказівкою на позитивне чи негативне уявлення про події, факти, явища, а її структура складається з багатьох компонентів і обов'язкових (об'єкт оцінки, суб'єкт оцінки, аспект оцінки, оцінна шкала, стереотипи), і факультативних (інтенсифікатори, деінтенсифікатори).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, функціональна семантико-стилістична категорія оцінки – це організований за польовим принципом комплекс мовних засобів різних рівнів, поєднаних аксіологічним значенням і відповідною функцією. Його використовують для вираження ставлення суб'єкта мовлення до об'єктивної дійсності, щоб досягнути ефективності комунікації.

Для реалізації категорії оцінки застосовують засоби, що існують на всіх рівнях мовної системи. На лексико-семантичному рівні оцінний компонент виділяється у словах конкретної оцінки, морфологічний рівень яких представлений прикметниками, прислівниками, іменниками, дієсловами, їхнє домінуюче значення – це вираження негативного чи позитивного ставлення суб'єкта оцінки до об'єкта оцінки. Типовою формою оцінки на синтаксичному рівні виявляються словосполучення експлікації та імплікації оцінного значення і висловлювання, оцінність яких реалізується в комунікативному контексті ситуації.

Багатоаспектний характер категорії оцінки вимагає подальшого дослідження її функціонування на рівні тексту. Перспективним видається опрацювання виявів оцінки на різних рівнях текстової інформації, аналіз градації оцінки в тексті, систематизація експліцитних та імпліцитних засобів вираження оцінних значень.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 336 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
3. Вригт Г. Х. фон. Логико-философские исследования : избр. тр. / Г. Х. Вригт. – М. : Прогресс, 1986. – 298 с.
4. Дмитриева Е. Е. Эмоционально-оценочная предметная лексика со значением лица в «Петербургских повестях» Н. В. Гоголя / Е. Е. Дмитриева // Лингвист. исследования: Общие и специальные вопросы типологии. – М. : [б. и.], 1987. – С. 85–90.

5. Дудик П. С. Стилистика української мови / П. С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
6. Эко У. Пять эссе на темы этики / Эко У. – СПб. : Симпозиум, 1998.
7. Івашенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною приналежністю : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Івашенко В. Л. – К., 1997. – 15 с.
8. Ильина Н. В. Структура и семантика оценочных конструкций / Н. В. Ильина. – М. : Рус. яз., 1982. – 84 с.
9. Маркелов Т. В. Семантика и прагматика средств выражения оценки в русском языке / Т. В. Маркелов // Филол. науки. – М., 1995. – № 3. – С. 67–69.
10. Марузо Жюль. Словарь лингвистических терминов : пер. с фр. / Жюль Марузо ; предисл. В. А. Звегинцева. – Изд. 2-е, испр. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 440 с.
11. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопр. языкознания. – 1994. – № 3. – С. 105–114.
12. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – М. : [б. и.], 1990. – 172 с.
13. Хидекель, С. Природа и характер языковых оценок [Текст] / С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Лексич. и граматические компоненты в семантике языкового знака : мужвуз. сб. науч. тр. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 11–16.
14. Stump Gregory T. 1993. How peculiar is evaluative morphology? / Gregory T. Stump // Journal of Linguistics 29(1): 1–36.

Статтю подано до редколегії
16.03.2012 р.

УДК 81'232[811.111+811.161.1]

О. А. Кушнерова – аспірант Київського національного
лінгвістичного університету

Продукти творчої діяльності людини як результати змінених станів свідомості

*Роботу виконано на кафедрі теоретичної
і прикладної лінгвістики та новогрецької філології
КНЛУ*

У статті проаналізовано продукти творчої діяльності людини загалом та віршовані тексти зокрема як результати змінених станів свідомості; розглянуто засоби вираження змінених станів свідомості у фонологічному аспекті, а також на лексико-семантичному й граматичному рівнях.

Ключові слова: творча діяльність, віршований текст, змінені стани свідомості.

Кушнерова Е. А. Продукты творческой деятельности человека как результаты измененных состояний сознания. В статье анализируются продукты творческой деятельности человека в общем и стихотворные тексты в частности как результаты измененных состояний сознания; рассматриваются средства выражения измененных состояний сознания в фонологическом аспекте, на лексико-семантическом и грамматическом уровнях.

Ключевые слова: творческая деятельность, стихотворный текст, измененные состояния сознания.

Kushnerova O. A. Products of the Human's Creative Activity as the Result of the Altered States of Consciousness. The article deals with the analysis of the human's creative activity in general, and poetic texts particularly, as the results of the altered states of consciousness; it examines the means of expression the altered states of consciousness in the phonological aspect, lexical and semantic, grammatical levels.

Key words: creative activity, poetic text, altered states of consciousness.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема творчості та інтуїції в контексті науки загалом, а також філософії, прогнозування і мовного моделювання зокрема, останнім часом починає вирішуватися крізь призму концепцій взаємозв'язку мови і свідомості (М. Мамардашвілі,